

על המוסר בשעת מלחמה

הרב ד"ר אליהו זייני

נתבקשתי לכתוב מאמר זה זמן קצר לאחר שיחרורי משירות צבאי לאחר מבצע שלום הגליל. כל המאורעות לפרטי פרטיהם, כל מה שעבר על עם ישראל, גילויי השנאה מבחוץ ומבפנים עדיין הידהדו בליבי ובמוחי. הנושא עצמו מושך והיה אקטואלי מאוד, ובכל זאת רבים היו היסוסי. יתר על כן, הרוחות באותו פרק היו טוערות, וכל המשתדל לחיות בכל רגע ורגע את קורות חייו של עמנו, ולשמור תמיד בזכרונו את תמונות העבר, יודע יפה עד כמה אי אפשר לומר האמת קבל כל העולם ברגעים מעין אלה – היא לא תתקבל. בעת התפרצות רגשות, ביחוד העלובים והאומללים שבהם, אין מקום לשכל ולהיגיון. מאידך גיסא ברור היה לי, כי שתיקה ברגעים אלה כהודאה תחשב, ותהפכני לשותף לרוח זרה לתורה ולעם ישראל. שינסתי מותני והחלטתי לקנא למה שידעתי שאף לא אחד, או כמעט אף לא אחד, יעז בימים אלו לדבוק בו.

מה ארע לעם הזה כדי שיתפתל מיסורי מצפון כה קשים על לא עוול בכפו? מה גרם לו להתלבט בחובות מוסריות, של מוסר לא לו? ומעל הכל מדוע אינו מגיב למתקיפים אותו מבית ומחוץ, ואינו מוכן לנהל דיון כן, גלוי ואמיתי, על שאלות שמעוררים לו בכוח, ובאופן מלאכותי? הוא סולד מן הנאמר ומן הנעשה, ובכל זאת הוא דחק את תשובותיו, תגובותיו העצמיות, ספקותיו, ויותר מכל, את שיקולי דרכו במאזני השכל והיושר לפינה נידחת בנבכי נפשו. נראה לי שיש כאן, ביטוי אחד מני רבבה של הסממן האופייני לנו, הרחמנות הישראלית השורשית – "רחמנים, ביישנים, גומלי חסדים" (יבמות עט ע"א) – החשה בכל נימי לבה צער וכאב באשר הם, בלי להתחשב אם מקום יש לכך, או אם צער זה מחוייב המציאות אם לאו. דומה שאם מאמר זה יתרום רק מעט מן המעט למסכת חשוכה זו, זיינו. סיבוכים וסתירות פנימיות שזורים בכותרת התמימה שנאלצנו לבחור. מצד אחד מזדקק לעינינו המושג המעורפל ביותר בחיי אנוש – המוסר, ומצד שני שיוצו במסגרת המנוגדת לו ביותר, ואולי הסותרת אותו מיסודו – המלחמה. לפיכך מחייב כל דיון בנושא זה ניתוח יסודי של כל אחד ממושגים אלה בנפרד, ולאחר מכן את הצבתם זה בצד זה.

המוסר, המנסר בחללנו כל הזמן, היושב על דל שפתותינו, אולי מאז היות אדם עלי אדמות, שהצטמצם למלת קסם, המציינת מושג נפלא אבל כה מושפל, ובחיינו היום-יומיים כה נדחה לקרן זווית, רשם לעצמו הישג נוסף. למרבה האירוניה

והציניות, הפך לכלי נשק פוליטי, חברתי, ופילוסופי-תיאולוגי. אפשר שהוא נהנה מחוסר הגדרה, וכך יש בידו למלא כל תפקיד, אפילו אנטי מוסרי. מטפיק להתאים הגדרתו למציאות החדשה, וכמו במטה קסמים יוכל לשרת גם מטרה זו. למה באמת אנו מתכוונים במלה זו? האם לרחמנות המתעוררת בלבנו למראה צער, כאב וסבל כלשהם? אם זו כוונתנו, כי אז שכחנו, שדרך משמעות זו, זורם כל המוסר הנוצרי. שהוכיח במהלך ההיסטוריה את צביעותו, או לפחות את הפער התהומי שהפריד ומפריד בין תפיסתו המופשטת והבלתי ריאלית את המציאות, ובין הגשמתו הפרועה בעיקר על בשרנו אנו, עם ישראל! עלינו להודות שתפיסה זו נובעת מהשפעת הפרשנות הנוצרית של אהבת אנוש.

מיותר לומר שאם המוסר איננו אותה אהבה כללית אוניברסאלית, הוא עוד פחות אוסף של קטעים רעיוניים קרועים זה מזה, כמו התחשבות בצלם אנוש, בזולת, וכדומה. היכן מעוגנת קדושת המושג הזה "צלם אנוש"? ועוד, מדוע לקבוע את קדושת הצלם מפאת היותו משכיל ולא מפאת היותו בעל גוף חי, המרגיש צער, כאב וגם שמחה? האם כשרונות אינטלקטואלים הם קנה המידה?! בשיקולים מעין אלה יהיה די בכדי להצדיק הבחנה לא פחות יסודית, בין משכילים בחברה מסויימת, ובין חסרי השכלה, ולאיזה נאציוזם איום נגיע כך?! כלום התחשבות בזולת, שאיננה אלא דאגה לקיום החברה, המסווה דאגה לקיום עצמי אישי, איגואיסטי, לה יקרא מוסר?! הגל טען כי העולם המודרני נולד עם ההכרה שהטבע האמיתי של האדם הוא החרות והמצפון החופשי, ושבעבר לא היה המושג מצפון ידוע. אכן צדק הוא, אך האם לקביעות הסובייקטיביות של המצפון הזה נקרא מוסר?! הלא אם כך, אין לך מעשה בעולם שאיננו מוסרי הואיל ואין מעשה שאיננו פועל יוצא של הכרה פנימית בצדקתו. ולא זו בלבד, מי לא יכיר, כי התפיסה המודרנית התחילה עם דחיית המוסר המקובל, המוסר הבנוי על הכרה מסוימת של היש כולו, הכרה הרוצה להיות יותר אובייקטיבית, ועוד שיש כאן דחייה של תורה מקובלת, וכל שכן המקובלת מן השמים! כלום יוכל יהודי מאמין להסכים לכך?! הלא נגד גישה זו התריעה המשנה במסכת סנהדרין: "האומר אין תורה מן השמים אין לו חלק לעולם הבא"! דומה שמושג "עולם הבא" במשנה זו אין כוונתו רק להסברים המקובלים של המושג, אלא יש להבינו כאן גם במשמעות של גישה נטולת המשכיות, שאיננה יכולה להחזיק מעמד, לפי שהיא סותרת את עצמה. כי אין המוסר יכול להיות בבת אחת גם מחוקק, מחייב ומצווה, וגם רגשי, תחושותי, פרטי, אלא אם כן נסכים, שקיים מעבר לתודעה הפנימית שלנו גורם מחייב, שאיננו חלק מתודעה זו. ואם כך, חזרנו למוסר מקובל מבחוץ, סמכותי, אם כי בצורה שונה מעט מאוד מן המוסר הסמכותי הדתי הרגיל. צדק לוי-בריל ב-La Morale et la Moeurs des Science באומרו שצריך להפסיק לדבר על מוסר, ולהתחיל לנסח הבעיות במונחים של מדע התנהגויות.

ואכן, אם נחפש בתורתנו מושג זה של מוסר, ניווכח לדעת שהוא נעדר כמעט כליל. בחמשה חומשי תורה הוא מצוי רק במקום אחד, אבל באיזה הקשר?! "וידעתם היום כי לא את בניכם אשר לא ידעו ואשר לא ראו את מוסר ה' אלהיכם את גדלו את ידו החזקה וזרועו הנטויה... ואשר עשה לחיל מצרים... ויאבדכם ה' עד היום הזה" (דברים יא, ב-ה). יוצא, אפוא, שהתורה משתמשת במושג מוסר דווקא

במשמעות של לימוד, של הוראה הינוכית, לזכור את הרושם שעשה עלינו דין הקב"ה באויבי ישראל מבחוץ ומבפנים. וכמה דייק יונתן בן עוזיאל בתרגמו מלה זו "אולפנא", והוא הדין אונקלוס. תודעתנו חייבת להתמלא דעת אותו מוסר, וחובתנו למסור אותו לדורות הבאים אחרינו, שלא ראו, ולכן גם לא ידעו. ושמו "מסירה" זו היא מקור השם "מוסר". קורות חיינו בעבר צריכים להיות היסטוריה חיה בכל דור ודור. ולא רק הקורות אותנו לטובה, אלא דווקא יד' הפועלת נגד הצוררים אותנו בכל דור ודור, בדברי הרמב"ן שם. המוסר של משלי או ירמיה גם הוא אינו חורג ממסגרת זו.

המינות הקדומה, וגם זו המודרנית, דוברות ומדברות גבוהה גבוהה בתחום המוסר, אבל העלו חרט בידן, בהורידן את האלוהות למדרגת צל אנושי קלוש (בין אם זה נעשה בצינור של הנצרות ותכסיסיה, ובין אם בצינור הסובייקטיביות המודרנית, שאיננה אחרת מתרגום חדש של האליליות או הפאנתאיזם הקדומים). היא מבטאת את רצונה האמיתי, להתנתק מן ה', ולכן ניתקה גם את מוסרה ממנו. היא הפקירה ומפקירה את המוסר כטרף לשיני הסובייקטיביות הטבעית אבל הגסה, בין שתהיה סובייקטיביות של הפרט, ובין שתהיה זו של האנושות. ובאמת כך חרץ את גורלה והוציא לאור את משפטה הרב קוק וצוק"ל (אורות עמוד כא): "המינות הפקירה את המשפט, תקעה עצמה במידת הרחמים והחסד המדומה, הנוטלת יסוד העולם והורסתו, ומתוך עקירת יסוד המשפט מתוכנו האלהי תופסת אותה הרשעה היותר מגושמת, ובאה בזוהמא לחדור במשפט הפרטי של האישיות היחידית, וחדרת היא בהתפשטות גדולה לנפשות העמים, וכזה מתיסד יסוד שנאה לאומים, ועמק רעה של טומאת שפיכת דמים, מבלי להמיש את העול מעל צוואר האדם. אמנם עיני כל מוכרחות להיות גשואות לאור עולם אור ה', אשר יגלה על ידי משיח אלהי יעקב 'והוא ישפוט תבל בצדק ידין לאומים במישרים' (תהילים ט). ובאמת מי לא יודה שהעולם המודרני (לפי ניסוחו של הגל) מסתיר מאחורי המצפון החופשי את שנאתו למשפט, ובכלל זה את שנאת המאמץ הדרוש לתיקון עצמי ולתיקון העולם. ותשובה לא תהיה, לפי שבתנאים אלו, אין צורך בתשובה. מי יכחיש שיש כאן מהדורה חדשה של מאמצי הנצרות להשתחרר מן הדין והמשפט, ואשר נתקלו בהתנגדות החריפה של חז"ל, "כל האומר הקב"ה ותרן הוא, ויתרו חייו" (בבא קמא ב ע"א). מהדורה חדשה זו תירגמה את "הכל טוב" של הנצרות, שאינו עומד בפני הביקורת, להגדרה סובייקטיבית של "כל מה שאני מגדיר כטוב הוא הטוב".

התגלות המשיחיות באמצעותו של יש"ו, הומרה ברעיון הקידמה האנושית, המספקת את הנוחיות הנפשית הררושה לבעל נקיפות המצפון. גם רעיון התחייה של יש"ו, שבא לשחרר האנושות מעול מצוות, על יסוד האימרה המפורסמת של חז"ל "מצוות בטלות לעתיד לבא" (גדה סא ע"ב) שלא היה מסוגל לעמוד לנוכח המציאות הדורשת חובות, אף הוא לבש את הצורה החדשה של מצוות אישיות, פרטיות, המתחייבות רק מתוך הכרח הפרט ומצפונ.

איזה שוני יש כאן בין התפישה הנוצרית ובין התפיסה היהודית! תורת ה' הציבה לפנינו מערכת משפטית ומערכת עונשים שלמה "שופטים ושוטרים תתן לך... ושפטו את העם משפט צדק", תורת ה' מצהירה כי ישנו משפט אובייקטיבי, חוה משפט צדק. ובדברי עבדיה הנאמנים, חכמי התורה שבעל פה, לא היססה התורה להרחיק

לכת עוד יותר, ולהפוך אפילו את הנראה לנו מוסר אנושי, למשפט אלהי — (ברכות לג ע"ב) "האומר על קן ציפור יגיעו רחמיך... משתקין אותו", ומסביר אחד מאמוראי ארץ ישראל "מפני שעושה מידותיו של הקב"ה רחמים ואינן אלא גזירות". ואין בדברי חברו האומר: "מפני שמטיל קנאה במעשה בראשית", לא דבר ולא חצי דבר שיש בו כדי לשנות קביעה זו. אדרבה אם רחמים יכולים להטיל קנאה, הם אינם רחמים אמיתיים. ליתר דיוק, אין סתירה בין משפט ובין רחמים, שעה שמסתכלים עליהם במבט אלהי. ואולי, דווקא אותה סתירה בין המוסר האלוהי למבט האנושי, היא שעמדה למכשול לפני הנצרות ודומיה. כיצד ליישב את הצו "לא תרצח" עם החובה לצאת למלחמה בשעת הצורך (ותהיה זו מלחמת מצוה או רשות)? איך אפשר לגנות רצח, להוקיעו ולהעניש עליו, ובה בשעה להורות על רצח במימד עם? וכדרכה חתכה הנצרות בחרב שלמה, הטיפה למה שנראה לה אידיאלי, והוקיעה בפיה, אם כי לא במעשיה, כל רצח — "יתן למכה לחי אולי יש תקוה", אבל האכזבה באה במקום התקווה.

מאיך גיסא, יש להודות כי היא היתה יותר עקבית מאשר הרוחות הנושבות בימינו. ואני מתכוון לתגובות הילדותיות מן הסוג של "הבא להורגך השכם להורגו" הנשמעות בלי הרף, כאלו בכך פטרו כל בעיה מוסרית. אמת, עיקרון זה מקובל עלינו, ולא עוד אלא בכל כולו שאוב הוא ממקורותינו, והוא יסוד בחיינו. אבל מה עומד מאחוריו? מוסר? האומנם?! בשם איזה מוסר ניתן לבטל חיי חברך מפני חייך?! "ומי אמר דמא דידך סומק טפי מדמא רידיה" (סנהדרין עד ע"ב)?! או להאי גיסא: האם מפני שחברך מתכוון להיות בלתי מוסרי כלפיך, הותרה הרצועה, וניתנה לך רשות לבצע פשע?! ותשובת רבי עקיבא "חייך קדמים לחיי חברך", עם כל צדקתה וקדושתה לא תבוא לעזרתנו בנידון דידן, כי אינה יונקת סמכותה ממקור יותר "מוסרי" מבחינת התפיסה הנוצרית או האתאיסטית. כי מי קובע באמת את הכלל הזה — ההגיון האנושי, או אולי האגוצנטריות שלנו?!

הנסיון לגייס לעזרה את עקרון "קדושת החיים" מתגלה גם הוא כנסיון שוא. קודם כל משום שעיקרון זה הוא מצד התורה בבחינת "חדשים מקרוב באו לא שערום אבותיכם", ולא חידושו פוסלו, אלא אי התאמתו לעקרונות התורה. וכשם שיפלא רעיון זה בעיני שארית העם הזה, גם בעיני יפלא נאום ה' צבאות! איך הדוגלים בתורתך, ולפעמים גם בחיריהם, אינם מרגישים שהם סותרים דברי נביאיך וחכמיך?! מעולם לא דיברה תורתך בקדושת החיים, אלא על חיים בקדושה! שם תואר ולא שם עצם. "קדושים תהיו" הינו צווי, ולא קניין מפאת היותי חי! ופיקוח נפש הדוחה כל המצוות, הוא כדי "שיקיים מצוות הרבה", ולא כדי שיחיה בכל צורה שהיא! אדרבה, רבונו של עולם, עבדיך החכמים ציוו אותנו "על שלוש עבירות יהרג ואל יעבור... ובשעת השמד אפילו על ערקתא דמסאנה". אם כן ישנם ערכים, או אפילו מצבים בפניהם או בהם, נדרש אני לוותר על חיי הפרטיים מול דרישות הרצון האלוהי, או אם רוצים, המוסר האלהי! ערך מעשי גובר כאן בהרבה על ערך חיי! איך אפשר לדבר על קדושת החיים, כאשר לפעמים "ערקתא דמסאנה", או לפחות מה שהוא מייצג, חשוב יותר?!

כמובן, פקחים יקומו וישיבו כי מסירות נפש זו שומרת על חיים עליונים יותר. קדושים יותר, או חשובים יותר. להם נשיב: אם כן, היא הנותנת! בשביל חיי הכלל

או חיי הנצח, או אידיאל אחר מעין זה, יש צורך להקריב את חיי הפרט, עד כדי ביטולו לפעמים. יראה הדבר קשה, כואב, נורא, אבל מכל מקום נכון הוא, והוא מתנאי עולמנו הבלתי שלם עדיין, עד שיבוא היום שיקויים "בילע המוות לנצח ומחה ה' דמעה מעל כל פנים, וחרפת עמו יסיר מעל כל הארץ" (ישעיה כה, ח). וברור לי שכל מי שהונך על ברכי התרבות המערבית, או שמסיבה זו או אחרת, ערכיו מערביים, יתפרץ כאן בצעקה: "שומו שמים על זאת!" אבל למה התפרצות זו? למה לא יודה שגדל על ברכי אוניברסאליזם והומאניזם מיושנים, שרידים קלושים של אותו צער הראשון של הנצרות, שביחס לאלילות האכזרית היווה התקדמות מה? הלא היום נדרשים צעדים רוחניים מסוג שונה! אין מקום לאוניברסאליזם או הומאניזם בלי לתרגםם עברית. דבר המחייב בראש ובראשונה סיווגם והגבלתם מבחינת הזמן, מבחינת המקום, ומבחינת הקבוצות האנושיות, או לפחות המצבים האנושיים עליהם ובהם ניישם גישות אלו. אי עמידה בסייגים ובמגבלות, מוליכה באופן בלתי נמנע לביטולם של ערכים אלו. טעות זו היא יסוד כשלונותיה של הנצרות. מי לא יכיר כי עם הרחבת הכלל "ואהבת לרעך כמוך" על האנושות כולה, במקום צמצומו לעם ישראל, כדרישת התורה, הביאה הנצרות במהלך ההיסטוריה לשפיכות דמים בשם התיאולוגיה שלה, בממדים שאין להם אח ורע אצל כל הרמות כולן. ואנו, עם ישראל, עדות חיה לכך.

עד כאן מבחינת האנושות. נעבור עתה לבחינת הזמן. מי לא יכיר באיסור הגירויים, שגזרה הנצרות, את השאיפה לשמור על הקדושה ועל השלמות של הבית, את הדאגה שלא יפגמו? אבל מה דחף את הנצרות לאמץ פתרון מסוג זה? התשובה ברורה! היא לא השכילה להבין שבשעה שסדקים ניבעים בקשרים הפנימיים של הבית, והם מתפתחים לכון של הרס מוחלט, הרס זה צריך להיחפך לחלק אינטגרלי של אותה קדושה ואותה שלמות. צורך הקדושה בבית מחייב לפעמים את טומאתו, ושלמותו את הריסתו, מעין דיני הבית הטמא "ונתן את הבית את אבניו ואת עציר"... (ויקרא יד פסוק מה).

אבל לא רק הנצרות נבשלה בנסיונותיה להפוך ערכי מוסר לאוניברסאליים. גם המארקסיזם, לדוגמא, שדגל וממשיך כביכול לדגול בשיוויון בלתי מסוייג במישור הצדק, הולך מהר מאוד לטבח הסטאליניסטי ולסיביר. קיום מוסר כלשהו, מותנה אם כן, לא רק בתכניו, אלא גם בסייגיו, ובהבחנות שבין הקבוצות, והנסיבות בהם מהילים תכנים אלה. רק כך, וגם משום כך, יש מקום לסייג "חיוך קדמים לחיי חברך", "הבא להורגך השכם להרגו" ולהגבלת העיקרון "ואהבת לרעך כמוך" לישראל ולא לאומות העולם. אהבת בני עמו תקדם לאהבת כל אדם אחר, ולא רק קדימה בזמן, אלא גם קדימה באיכות האהבה. ולהדרגה זו התכוון הרב קוק, בספרו "מוסר אביך" (עמ' צב) בכותבו: "אהבת כל המעשים (הברואים) כולם היא קודמת לכל, אחר כך אהבת כל האדם, אתריה אהבת ישראל, שהיא כוללת הכל, שעתידין ישראל לתקן את כל המעשים כולם... ונעלה על כולן אהבת ה'" (והדברים שאובים מדברי הרמח"ל, אם כי בניסוח קצת שונה).

רבים הם הנסלדים מהבחנה עמוקה זו, בין לאומים. לדידם, ריח של גזענות נדף ממנה. אין כאן המקום להוכיח שנפשם ספוגה ריח הנצרות, שמטרתה היתה לטשטש ההבדל בין ישראל לעמים, ובין אור לחושך. אבל יספיק לנו להוכיח שהם

הם הדוגלים הראשונים בהבחנות מסוג זה, ונוהגים במידת איפה ואיפה. מי מהם מוכן להכחיש את העיקרון שאקדמאי צריך לקבל משכורת גבוהה יותר מאשר פועל רגיל, וכל שכן ממאסף אשפה? מי מהם יכחיש כי שרים וחברי וכנסת צריכים לקבל תנאים טובים מאלו של כל אזרח? מי מהם יכחיש שקצינים בכירים זכאים לקבל את מה שחייל פשוט לא יקבל? ומדוע מורה בתיכון ישתכר פחות ממרצה במוסד להשכלה גבוהה, כאשר הוא עובד יותר? יעז מישוהו לומר שיש כאן מוסר, או אהבת הזולת? וכי בגלל שבמתנת שמים גמורה, זכה לכשרונות שכליים יותר מפותחים מחברו, צריך הוא לזכות עוד בטובות הנאה של העולם הזה יותר מחברו? כלום לא ניתן מבחינה הגיונית לחייב בדיוק ההיפך ולומר: האדם בעל שאר רוח אינו צריך מותרות כל עיקר. יש בעושרו הרוחני די והותר כדי שיוכל להסתפק בחיוני. את שמחתו הוא מוצא בעיסוקיו האינטלקטואליים. דווקא האדם הפשוט, שאין ביכולתו למצוא סיפוקו ושמחתו בערכי רוח, זקוק לאיזה מין "פיצוץ" גשמי כתחליף! ולמה בתחומים אלו אין החברה שלנו שואפת לשיוויון מוחלט בין הפרטים, כפי שהיא רוצה בין העמים? ואם ינסה אדם להשיב ולאמר שאין זה דומה, מפני שבחברה ישנם תפקידים ואחראויות שונות, המחייבים הבדלים אלו, נעיר לו שאם כך, הוא הדין בעמים: עם ישראל מופקד על אחריות גדולה וכללית יותר מכל עם אחר – "כי אתם כהני ה' תיקראו" (ישעיה סא, ו).

ישנו מאמר מפורסם של הלל הזקן, שלמעשה מקפל בתוכו את כל הבעיות של המוסר, לפחות לגבי כל הגויים כולם. ידועה תשובתו של הלל לאותו גוי "מאי דסני לך לחברך אל תעביד", אבל לעניות דעתי לא הורגשה די הצורך העובדה כי זו תשובה לגוי, לא ליהודי! הלל נזהר מאוד מלהשיב באופן תיובי. הצו הנודע "זאהבת לרעך כמוך" מנוסח כל כולו בניסוח חיובי ומחייב, ולא בניסוח שלילי. זהו ניסוח הדוחף ומעודד לפעולות ולמעשה, ולא ניסוח של אזהרה, של הישמרות, של קריאה לאיזו מין פאסיביות "אל תעביד".

אלפי הגדרות, וגישות שונות הוצגו במהלך ההיסטוריה האנושית לגבי המוסר, אבל עם כל השוני שביניהן, נשאר לכולן מכנה משותף אדיר, כולן משתמשות בקנה מידה אחד – תחושתו של האדם השואף להיות מוסרי. באופן הכרתי או תת-הכרתי, נמדד והוחלט על מעשה שהוא מוסרי או לא, לפי תחושתו של המודד. האם מעשה מסוג זה היה נחשב לגביו כפוגע בו, כמצער, כשלילי. אבל בכך לא הרגיש ההוגה כי הרחמנות שהוא מפגין או רוצה להפגין, איננה באמת רחמנות כלפי הזולת, אלא רחמנות כלפי עצמו, שהוא העתיק על חבירו וחולתו, דוגמא מאלפת לכך נתן לנו בימים אלה מעל דפי העיתונות קצין קרבי במילואים, הרוצה אמנם להפגין את מוסריותו (ואני מאמין בכנותה, בפרט מפי לוחם מסוגו) אבל מגלה קמטי לבו. וכך הוא כותב: "כאשר עברנו על גוויות חיילי הקומאנדו הסורי, נחמץ ליבי בקרבי. ריחמתי עליהם, ועוד יותר עלינו... אם לי היה קורה כזאת ודאי הייתי רוצה שביום מן הימים תובא גווייתי לקבר ישראל". ("מוסר במלחמה" למעריב, כג תמוז תשמ"ב). במחילה ממך קצין נכבד, על מי ריחמת בסוף? אם זהו מוסר, כי אז איננו משורש יהודי. אם רעך הוא, "זאהבת לרעך", ולא לעצמך! המרכז הוא מחוץ לך, רעך, ולא אתה! המוסר היהודי מודד את האמת לפי המוחלט שבה, לפי "רעך" וכדברי חז"ל בשמות רבה (ראש פרשת יתרו) "הה"ד רעך ורע אביך אל תעזוב".

(משלי כד, ו) רעך זה הקב"ה... ללמדך שאהבת הרע בישראל, נובעת מאהבת ה' ולא מאהבת עצמך! ובאמת כך מדייק הפסוק: "אני ה'", לומר לך, שזוהי ההצדקה המלאה של אהבה זו.

כמובן, גישה זו איננה שוללת את השימוש באהבה עצמית כדי להרגיש את חובותי כלפי חברי, אבל אין אהבה עצמית זו התשתית והמניע, אלא רק אמצעי גרידא. וכמו לגבי אהבת הרע, כך לגבי כל חובה בעלת היבט "מוסרי אנושי", בסיסה השכלי וגם הרגשי הוא הכרת ה'. וכן הוא לגבי כל חובה אחרת המוטלת עלי, תורת ה' כדבר אלהים אשר יקום לעולם, היא המחייבה והמחייבת אותנו. ואם פה ושם ישארו פרטים בלתי מובנים, כבר ענינו בהר סיני, נעשה ונשמע. אמות המידה של מוסרנו, אלהיות הן, ולא אנושיות, אם כי שום סתירה לא צריכה להתגלות במצב אידיאלי בין שתי אמות מידה אלה. ואם תתנגש לעיתים תחושת לבנו עם ההוראות האלהיות, בהן אנו רגילים, אל ניבהל מכך. נדע נאמנה שאין מקום בכלל לסתירה בין תחושת אובנתא דליבא ובין הנחיות תוריות. ואם ריק, ממנו הוא ריק. אין כאן אמונה מיסטית או עיוורת אלא ידיעה ברורה — אף על פי שלפעמים אנו נאלצים לומר, "כי לא מחשבותי מחשבותיכם ולא דרכיכם דרכי" אין זה הכלל. אדרבא! הקשר האלהי, הפנימי, הנשמתי, שמיטשטש לפעמים כתוצאה מחינוך או השפעה סביבתית אחרת, מכיר בכך, שהטוב האלהי הינו הטוב האמיתי, הקיים והנצחי, וזהו באמת המצפון החופשי כפי שתורת ה' מבינה אותו. ואם כך נסתכל על המציאות, תיפול מיד מחיצת הברזל המפרידה בין מוסר בליות, המכונה מצפון חופשי במינוח מודרני, ובין מוסר אלהי, מקובל מתוך התגלות. צועדים הם יחד, ומתקרבים הם זה לזה במהלך הדורות.

לאור כל הנאמר, לעולם לא תתעורר אצל יהודי מאמין בעיית המוסר בשעת מלחמה, כי אין מוסר מנותק ממצויאות ומנסיבות, אלא יכולה להתעורר רק שאלת מוסר המלחמה, והוא יהיה אחר, לפי שהמצויאות במלחמה היא אחרת. בשעת מלחמה, יהיה בעיניו הצו ה"מוסרי" לא תרצה אנטי מוסרי בעיקרו, באותה מידה שהוא אנטי מוסרי לגבי הסנהדרין שחייב לבצע גזר דין של חייב מיתה! גם בישראל עצמו, דוחה המלחמה את כל הכללים המקובלים, וכי אין ביציאה למלחמה סיכון שדוחה את הדאגה לפיקוח נפש?! וכי אין כל חייל מסכן את עצמו כדי להציל את חברו, דבר שבשעת רגיעה אסור?! וכל זה מפני שכל יציאה למלחמה היא ביטוי של רצון אלהי לשמור על הכלל, וכל הדרוש והנחוץ לשמירה זו יהפך מיד למוסרי, יהיה זה אפילו המעשה היותר אכזרי, כמו הרצח עצמו. ואין אנו מופתעים מן הדרישות הקשות של התורה כתחום זה. כאנשים מאמינים, ברור לנו שההוראה האלהית של יציאה למלחמה (מלחמת מצוה לפחות), וכל המתחייב מכך, נובעים בהכרת מן ההשגחה הכללית, המקיפה את כל הדורות, כדברי הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל, בהערותיו לעולת ראייה (ס' קבא) בנוגע לברכת "הרב את ריבנו": "שילום הגמול, הוא השלמת הסידור המשפטי של ההנהגה העליונה, הכולל את כל אויבי הנפש בכל יחודיות רשעתם. ועל השגחת מלכו של עולם לעם קרובו, המופיעה בכל המדרגות האלה, מתפרטת ברכתנו, ובחתימתה היא עולה ומעלה את כולן כאחת אל ערך הפרעון בכללותו, המתפרש לשם עמו ישראל ותופש למענו את כל צריהם, ומתגלה בכל רוממותה של הישועה ומפארת שכלולה".

ואם ברור לנו שהשגחת ה' מתגלה על ידינו, דווקא כשאנו ממלאים הוראותיה, לא נתפלא לראות עד כמה היו נביאינו ומלכינו רחוקים ממה שרגילים היום לקרוא מוסר בשעת מלחמה. אם לא ננסה לאלץ את תורתנו לסבול את ראייתנו הסובייקטיבית, ניווכח לדעת, שפעמי נביאינו סללו דרכים אחרות ממה שאנו יכולים אולי לצפות. עין בעין נראה ונסכים! מי לא יתמה על הדרישות הנודעות של השמדת שבעת עממים: אנשים, נשים, טף, צאן ובקר? וטף אלו, אם אבותיהם עובדי עבודה זרה היו, המה כמה חטאו? ומה לגבי עמלק? ואם נאמר בי אלה הם יוצאי דופן, כיצד יש להבין את כעסו של משה רבנו בראותו גשות מדין בחיים (במדבר לא)? ומה על הוראתו להשמיד כל זכר בטף? ומה על מלחמות יהושע, סמל מלחמות המצוה, שכולן חרם גמור היו, למאיש ועד אשה? ומה על תליתו של מלך העי, יום שלם (יהושע ח, כט)? ומה לגבי הגבעונים שסך הכל שיקרו למען הציל חייהם, ונגזר עליהם להישאר לדורי דורות חוטבי עצים ושואבי מים? ומה בדבר חמשת המלכים שסגרו במערה, ולאחר מכן רמסום לעיני כל ישראל, ויהושע הרגם ותלאם בגלגל (יהושע י)? ומה על מלך מקדה? ואיך להתפשר עם התיאור "ואת כל מלכיהם לא השאיר שריד, ואת כל הנשמה החרים כאשר צוה ה' אלהי ישראל" (יהושע י, מ)? ומה בדבר ההערה האלהית "ואת סוסייהם תעקר" (יהושע יא, י)? ומה נאמר בנוגע לסיכום מלחמות יהושע (יהושע יא, יט) "לא היתה עיר אשר השלימה אל בני ישראל בלתי החיוי יושבי גבעון, את הכל לקחו במלחמה. כי מאת ה' היתה לחזק את לבם לקראת המלחמה את ישראל למען החרימם לבלתי היות להם תחנה; כי למען השמידם כאשר צוה ה' את משה" ? ומה לגבי קציצת בהונות ידיו ורגליו של אדוני בוק, ותגובתו בצורה של קבלת דין שמים עליו (שופטים א)? ומה על תקיעת היתד ברקתו של סיסרא המנוצח, המנסה להימלט על נפשו, על ידי יעל, מעשה שזיכה אותה בהוקרת חכמי ישראל וכל עם ישראל בכל הדורות? ואיך להבין את השירים שפרצו בהם בני ישראל לאחר נצחון או עשיית נקמה באויביהם, כמו שירת דבורה: "כן יאבדו כל אויביך ה'" (שופטים ה, לא), או שירת הים "סוכ ורוכבו רמה בים" (שמות טי, א), או שירת חנה: "רחב פי על אויבי כי שמחתי בישועתך" (שמואל-א ב, א), או שירת דוד: "ואכלם ואמחצם ולא יקומון ויפלו תחר רגלי" (שמואל-ב כב, לט), וקינת דוד על שאול ויהונתן "מדם חללים מחלב גיבורים קשת יהונתן לא נשוג אחור וחרב שאול לא תשוב ריקם" (שמואל-ב א, כב)? שירים אלה הם לפי המדרש מעשרת השירים שנאמרו להקב"ה!

ומה עם שמשון באשקלון ההורג שלושים פלישתים, רק כדי ליטול את בגדיהם? ואם תאמר מניין לנו שמעשה חיובי יש כאן, תשובתך בצדך, כתוב בהקדמת המעשה: "ותצלח עליו רוח ה'" (שופטים יד, יט) — ה' הוא הדוחף לכך! ועוד ממשיך התנ"ך לתאר כיצד שרף את שדותיהם, והרג בהם אלף איש (שופטים טו)! ואיך להבין שהקב"ה נענה לתפילתו להרוג שלושת אלפי איש ואשה רק משום שעניוהו (שופטים טז)? ומדוע אין שאול משאיר אפילו שני עמונים יחד, האם לא היה מספיק נצחון רגיל (שמואל-א יא)? ומה לגבי הוראת שמואל לשאול: "לא תחמול עליו והמתה מאיש עד אשה מעולל ועד יונק משור ועד שם מגמל ועד חמור" (שמואל-א טו, ג) — הוראה מפורשת לא לחמול מפי נביא וחווה השקול כמשה ואהרן? ומה על דברי דוד לגולית (שמואל-א יז, מה-מו): "ואנכי בא אליך בשם ה'... היום הזה

יסגרך ה' בידי, והכיתיך, והסירותי את ראשך מעליך, ונתתי פגר מחנה פלישתים היום הזה לעוף השמים ולחית הארץ, וידעו כל הארץ כי יש אלהים לישראל? ומה על מאה עורלות פלישתים שדוד הולך לקחת לפי בקשת שאול, רק כסמל לגבורה (שמואל-א, יח)? ומה בדבר מלחמת מואב "ויך את מואב, וימדדם בחבל השכב אותם ארצה וימדד שני חבלים להמית ומלא החבל להחיות" (שמואל-ב, ח, ב)? ומה לגבי התנהגות דוד ברבת עמון (שמואל-ב, יב, לא): "ואת העם אשר בה הוציא, וישם במגרה ובחריצי הברזל ובמגזרות הברזל, והעביר אותם במלבן. וכן יעשה לכל ערי בני עמון..."? וברור שרבים יהיו שיטענו בכל אלה, כי אין להביא ראיה מדוד המלך, שעליו נאמר "דם לרוב שפכת". אבל רק חוסר ידיעה בסיסי ידבר אז מתוך גרונו, ומכמה טעמים: הראשון, טענה זו היא בדיוק טענת שמעי בן גרא בן הימיני, ולכן אין האומרים כך טובים ממנו. השני, מעולם לא אמר ה' בדברים האלה לדוד! דוד המלך עצמו הוא שהתבטא כך, אבל שום נביא לא אמר לו ביטויים קשים מסוג זה. ויש מקום לדיון מפורט בנושא זה, אבל אין כאן מקומו. ומה על "מאה אלף רגלי" שהרג אחאב ביום אחד (מלכים-א, כ)? ומה בדבר תגובת ה' על שחמל אחאב על מלך ארם, הגזרת מפני זה שכל עם ישראל יפול (שם, בהמשך)?

נעיין קצת גם בדברי הנביאים עצמם, המפורסמים בתודעת הציבור הרחב כמייצגי ההומאניזם, וכל זאת הודות להשפעות הנוצריות של אלפיים שנות גלות. איך להבין דברי ישעיה: "ושבר פושעים וחטאים יחדיו ועוזבי ה' יכלו?" (ישעיה א, כח) ומה לגבי המשיח שאנו מייחלים לו, שאת תכונותיו מתאר הנביא באומרו: "והכה ארץ בשבט פיו וברוח שפתיו ימית רשע" (ישעיה יא, ד)? למה לו להכות ולהמית, ויהיה זה אפילו בדרך נסית? ומה על כל דברי פרק יג (שם): "הנה יום ה' בא אכזרי ועברה וחרון אף... כל הגמצא ידקר וכל הנספה יפול כחרב, ועולליהם ירוטשו לעיניהם, ישסו בתייהם ונשיהם תשכבנה... וקשתות נערים תרטשנה ופרי בטן לא ירחמו על בנים לא תחוס עינם..." (נבואה זו מופנית כלפי בבל). ומסיים בפרק הבא (יד): "כי ירחם ה' את יעקב ובחר עוד בישראל... ולקחום עמים והביאום אל מקומם, והתנחלו בית ישראל על אדמת ה' לעבדים ולשפחות, והיו שובים לשוביהם ורדו בנוגשיהם... מכה עמים בעברה מכת בלתי סרה, רודה באף גוים מרדף בלי חשך... וקמתי עליהם, נאום ה' צבאות, והכרתי לבבל שם ושאר ונין ונכד, נאום ה'. ושמתיה למורש קפוד ואגמי מים וטאטאתיה במטאטא השמד, נאום ה' צבאות" ? ונבואתו על הגוים (ישעיה לד, א-ח): "קרבו גוים לשמוע ולאומים הקשיבו, תשמע הארץ ומלואה תבל וכל צאצאיה, כי קצף לה' על כל הגוים וחמה על כל צבאם, החרימם נתנם לטבח. וחלליהם יושלכו ופגריהם יעלה באשם, ונמסו הרים מדרם... כי ריותה בשמים חרבי, הנה על אדום תרד ועל עם חרמי למשפט. חרב לה' מלאה דם הודשנה מחלב מדם כרים ועתורים מחלב כליות אלים, כי זבח לה' בבצרה וטבח גדול בארץ אדום. וירדו ראמים עימם ופריים עם אבירים, וריותה ארצם מדם ועפרם מחלב ידשן. כי יום נקם לה', שנת שילומים לריב ציון"? וכל זה בשביל ישראל! והפסוק: "כל הגוים כאין נגדו, מאפס ותהו נחשבו לו" (ישעיה מ, יז)? ומה על "מי העיר ממזרח צדק יקראהו לרגלו, יתן לפניו גוים מלכים ירד, יתן כעפר חרבו בקש נדף קשתו. ירדפם יעבור שלום, אורח ברגליו לא יבא... הן יבושו ויכלמו כל הנחרים כך, יהיו כאין ויאברו אנשי ריבך... הנה שמתוך למורג חרוץ חדש בעל פיפיות, תדוש הרים

ותדוק וגבעות כמוץ תשים. תזרם ורוח תשאם וסערה תפיץ אותם, ואתה תגיל בה' בקדוש ישראל תתהלל" (ישעיה מא)? והכתוב: "והאכלתי את מוניך את בשרם, וכעסיס דמם ישכרוך, וידעו כל בשר כי ה' מושיעך וגואלך אביר יעקב" (ישעיה מט, כו)? ומזה על: "כי הגוי והממלכה אשר לא יעברוך יאבדו, והגוים הרוב יחרבו... והלכו אליך שחוח בני מעניך והשתחוו על כפות רגליך כל מנאצריך, וקראו לך עיר ה'... וינקת חלב גוים ושוד מלכים תינקי, וידעת כי אני ה' מושיעך..." (ישעיה ס)? ומזה לגבי: "פורה דרכתני לבדי ומעמים אין איש איתי ואדרכם באפי וארמסם בחמתי, ויו נצחם על בגדי וכל מלבושי אגאלתי. כי יום נקם בלבי, ושנת גאולי באה... ואבוס עמים באפי ואשכרם בחמתי, ואוריד לארץ נצחם. חסדי ה' אזכיר תהילות ה' כעל כל אשר גמלנו ה'..." (ישעיה סג)?

לא רק בישעיה, אלא בכל דברי הנביאים, כמו דברי ירמיה: "שפוך חמתך על הגוים אשר לא ידעוך ועל משפחות אשר בשמך לא קראו" או "ישתו והתגעשו והתהוללו (הגוים), מפני החרב אשר אני שולח בינותם" (ירמיה כה, טז) או דברי יחזקאל (ל, ב-ה): "כי קרוב יום וקרוב יום לה', יום ענן עת גוים יהיה. ובאה חרב במצרים והיתה תלחלה בכוש כנפול חלל במצרים, ולקחו המונה ונהרסו יסודותיה. כוש ופוט ולוד וכל הערב וכוב ובני ארץ הברית, אתם בחרב יפולו". או דברי זכריה "כי כה אמר ה' צבאות אחר כבוד שלחני אל הגוים השוללים אתכם, כי הנוגע בכם נוגע בבבת עינו כי הנני מניף את ידי עליהם והיו שלל לעבדיהם, וידעתם כי ה' צבאות שלחני". (זכריה ב, יב-יג) או דברי עובדיה "והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשו לקש ודלקו בהם ואבלום, ולא יהיה שריד לבית עשו כי ה' דבר" (עובדיה א, יח) ומזה לנו קשה יותר מדברי תהילים, "בת בבל השודדה אשרי שישלם לך את גמולך שגמלת לנו. אשרי שיאחזו וניפץ את עולליך אל הסלע" (תהילים קלו, ח-ט)?

והמתנשא מעל כל מה שציטטנו עכשיו, הן שתי הברכות שנאמרו על עם ישראל, המגלות בטבעיותן ובפשיטותן את האמת. בראשונה זו של בלעם "הן עם כלביא יקום וכארי יתנשא, לא ישכב עד יאכל טרף ודם חללים ישתה" (במדבר כג, כד). "יאכל גוים צריו ועצמותיהם יגרם וחיציו ימחץ". (שם כד, ח). "דרך כוכב מיעקב וקם שבט מישראל ומחץ פאתי מואב וקרקר כל בני שת... וירד מיעקב והאביד שריד מעיר" (שם שם, יז-יט) ומעליה ברכת משה, שהיא סיום דבריו והוראותיו האחרונים לישראל, ואפשר לומר שבזה מסתיימת התורה, "אשריך ישראל מי כמוך עם נושע בה' מגן עורך ואשר חרב גאותך, וכיכשו אויביך לך ואתה על במותימו תדרוך" (דברים לג, כט).

הבה נודה שנביאינו החדורים הכרת האמת ושאיפה לאמת, שפעמים הרבה הקריבו חייהם למען האמת, שניבאו למען טוהר העולם, ואשר לחמו בעד היושר, הצדק, המשפט, וכל זאת מתוך עבודת ה' כללית עמוקה, הם ידעו שביטול הרשע איננו יכול להצטמצם לפעולה מחשבתית מופשטת גרידא, אלא דורש כי יתמו הרשעים עצמם. הם אינם ההומאניסטים חסרי המעוף ההיסטורי-אנושי שהציגה הנצרות. הם ידעו לדרוש רחמים וחסד במקום המתאים, אבל לא שכחו הוראת החכם במשלי "ורחמי רשעים אכזרי" (משלי יב), עם הפירוש שפירושוהו חז"ל: "כל המרחם על הרשעים סופו להתאכזר על הטובים". הם אף לא שכחו כי המינוי

רשעים מיועד לשונאי עם ישראל, כמו שעולה מדברי חז"ל בעשרות מקומות. כך לדוגמה בויקרא רבא (פרק כז, יא): "יודע צדיק נפש בהמתו, זה הקב"ה, שכתוב בתורתו 'לא תקח האם על הבנים'. 'ורחמי רשעים אכזרי', זה סנחריב שכתוב בו 'אם על בנים רוטשה'. דבר אחר: 'יודע צדיק נפש בהמתו, זה הקב"ה, שכתוב בתורתו, 'שור או שה אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד', 'ורחמי רשעים אכזרי' זה המן הרשע וכתוב בה 'להשמיד להרוג ולאבד'. אמר רבי לוי: אוי להם לרשעים שהם מתעסקין בעצות על ישראל, וכל אחד ואחד אומר עצתי יפה מעצתך. עשו אמר... פרעה אמר... המן אמר... אף גוג ומגוג לעתיד לבוא... הה"ד 'יתיצבו מלכי ארץ ורוזנים נוסדו יחד על ה' ועל משיחו'. אמר לו הקב"ה: רשע, לי באת להזדווג?! חייך שאני עושה עמך מלחמה. הה"ד, 'ה' כגבור יצא כאיש מלחמות יעיר קנאה, וכתוב 'יצא ה' ונלחם בגוים ההם".

עד כאן לא הבאנו כמעט שום מקור מתורה שבעל פה, אך מה שהיינו דולים ממנה לא היה פחות קשוח. דרך משל, לגבי הפסוק המפורסם "בנפול אויבך אל תשמח", לא שכחה הגמרא (מגילה טז ע"ב) להדגיש, שכלל זה חל אך ורק על היהודים, אבל לא על הגויים, כי עליהם נאמר "ואתה על במותימו תדרוך"! רוח זו היתה ידועה כאופיינית לחכמי ישראל, ולא ניסו לטשטש אותה. עד כדי כך, שהפילוסוף המפורסם ברגסון (יהודי מומר, שלסוף ימיו חזר בו, במיתתו בתוך מחנה ישראל) כתב (Les Deux Sources de la Morale et de la Religion gn' 452) "אין ספק שהנצרות היוותה מהפכה בתוך היהדות. נאמר הרבה פעמים, דת שהיתה בעיקר לאומית הוחלפה בדת המסוגלת להיות אוניברסלית. לאחר אל החורג מול האלילים, ביושרו ובעוצמתו, אבל, אל שעוצמתו פעלה לטובת עמו, ושישרו נוגע היה קודם כל לעמו, הופיע אל של אהבה, שהיה אוהב את האנושות כולה... ה' היה דיין קשוח מדי...". נכון, הקב"ה קפדן, בגלל שהעניק לנו בחסד גמור חיים שעלינו לבנותם על יסוד האמת, הצדק היושר, ולא על מנת ליהנות מהם הנאה אישית-פרטית. "מצוות לאו להנאה ניתנו". אל לנו לטשטש זאת.

המור מזה בהרבה מצאנו בדברי חז"ל ומהלכה, ונציין כמה דוגמאות. איך אפשר להשתית הומאניזם, או אפילו רק הומאניות, על הלכה הקובעת (יומא פה ע"א) שאם גל אבנים נפל על יהודי "מפקחים עליו הגל בשבת", ואם נפל על גוי, אסור לחלל את השבת? איך אפשר להסביר שאסור להציל גוי שהוא בטכנה, אפילו בימי חול, כל עוד אינו גר תושב (ראה עבודה זרה כו)?! ואל יעיר למדן, ששם כתוב עכו"ם, כיון שבבל הגירסאות הבלתי מצונזרות כתוב גוי ולא עכו"ם. ועוד, אפילו מי שירצה לחפור את ועדות הצנזורה של האפיפיורים למוסמכות לקבוע גירסאות בישראל, וכתוצאה מכך הלכה, וידבק בגירסא "עכו"ם", מניין הוא יונק את הסמכות להתאכזר אל עכו"ם, דווקא בגלל היותו חושב בדרכו שלו, במונחים אליליים? ומה לגבי חופש המחשבה? או שמא משום שמציאות זו שייכת בעיקר לעבר הרחוק, יוכל בכך לפטור את התורה מאכזריות? וכי אין מקום לדעתו לרחמנות בעבר?! ואם מחודד ופיקח ישיב, שאין המציאויות רומות, ורק לגבי עובדי אלילים מושחתים ציוותה התורה לנהוג בדרך קשוחה, נשיב לו מיד, שלפי דעתו, היא הנותנת, אם כן, התנהגות מושחתת מצדיקה ודורשת אפילו יד קשוחה ואכזרית. ולפי זה, כל פעם שתיווצר מציאות רומה נצטרך לנהוג כך, ולעמוד בדרישות הצו האלהי "תמחה את

זכר עמלק מתחת השמים...". ולא זו בלבד, השולחן ערוך קובע בגירסתו הבלתי מצונזרת (אורח חיים, סימן של סעיף יב) "גויה אין מיילדין אותה בשבת, ואין בזה משום איבה" (ראה משנה ברורה, בביאור הלכה הכותב: "והוא הדין לישמעאלית"). ומוסיף עוד על כך במשנה ברורה: "ודע, דהרופאים, אפילו היותר כשרים, אינם נוהרים בזה כלל, דמעשים בכל שבת שנוסעים כמה פרסאות לרפואה עובדי כוכבים, וכותבים ושוחקים סממנים ואין להם על מה שיסמכו, ואפילו אם נימא דמותר לחלל שבת באיסור דרבנן משום איבה בין העו"ג, איסור דאורייתא, בודאי אסור לכר"ע, ומתללי שבת גמורים הם במזיד, ה' ישמרנו". היכן "הרחמנות" היהודית? יש כאן ערעור יסודי ומוחלט של כל מושגי המוסר לפי תפיסתו הפשטנית. מלאכה קלה תהיה אז לכל הומאניסט לפגוע קשות בתורת ה', אבל אין אנו נבהלים מכך. אין זו ההתקפה הראשונה, ובודאי לא האחרונה. נצחוננו, אם יהיה, יהיה ניצחון זמני, של תפיסה סובייקטיבית, וישראלית ובלתי ראציונאלית. הוא רק שוכח שמורתו הגדולה (אם כי אינו מודע לכך שהיא מורתו), הנצרות, לא הצליחה מעולם להגשים מקצת מן המקצת מכוונותיו. החינוך הנוצרי במלבוש ובמסווה מערבי ממשיך לדרוש מאחרים מה שהנוצרים עצמם לא קיימו מעולם – הקרבה עצמית למען הזולת בכל מחיר, בכל מצב, ובכל מקרה. זו גישה שלא שכנעה, וכנראה שלא תשכנע.

לפי הגישה ההומאניסטית, איך מעיזים להקים מערכת שיפוט, שמוצד אחד, יסודה שמירת האנושות והחברה, ומצד שני, כל כולה מושתתת על אכזריות, בצורה של מערכת ענישה? מי הסמיכה לדון בני אדם לכליאה, ולקנסות למיניהם? אין כל הבחנה יסודית וראויה לשמה בין קנס, מלקות, גזר דין מוות, או כל שכן כליאה ממושכת! איך היא, הדוגלת במצפון חופשי, שוללת חירותו של אדם?! עליה להודות, שבלי הביסוס האלהי, תישאר לה כהצדקה רק אנושיותה, והאגוצנטריות שלה, (כליאת הפושע על מנת לדאוג לעצמנו!). למה לא תודו, שלגבי דידה, יש כאן אכזריות, "מצפון משותק" וצביעות. אנו כביכול הומאניים, אבל בה בשעה מתעללים באדם בשעת הצורך (קרי: צורך שלנו), בכולאנו אותו בין ארבע כותלי בית הכלא. ובלשון אחרת, ממיתים אדם נפשית ואנושית, בדאגה שלמה של שמירה על גופו החי (גזר דין מוות אינו ב"אופנה"), והעיקר הוא, שאף אדם לא יוכל להאשימנו שהמתנו אותו פיזית אף אם עשינו זאת על מנת להחיותו נפשית (שלפעמים, בדלית ברירה, זוהי עצת התורה). חס לנו שנפגע פגיעה פיזית באדם – זוהי אולי עבירה פלילית: אבל בשעת הצורך, או בשעת הנוחיות, נכנהו פרימיטיבי, מפגר, שמרן בלשון הסוציולוגיה, וכבון בלשון העיתונות ("הארץ", 18.2.83, דנקנר)! היכן אז אהבתנו ורחמנותנו? למה לא תחשב פגיעה נפשית חמורה מפגיעה פיזית?! כלום בגלל שלגבי הראשונה יותר קל להתאפק?!

לא! אהבתנו לזולת קשורה בקשר אמיץ לצדדיו הערכיים, האנושיים באמת, קרי אלהיים, כדברי רש"י במסכת גיטין (יב ע"א) "מאן דמרחם אבני הרי אעבדא נמי מרחם רשייך במצוות...". דבר זה משתקף בכל דרכי חיינו, ובראש ובראשונה בשעת סכנה לכלל עמנו. אנו נוהגים אז במוסר מתאים, שונה בתכלית. הנצרות לא הצליחה לעמוד על נקודה זו, כדברי אותו ענק רוח, שלא זכה דורנו להכירו די הצורך, רבי אליהו בן אמוג, (בספרו *Morale Juive et Morale Chretienne*):

"אין אדם שלא יודה שבחוקת משה, או ליתר דיוק ביהדות, ישנם שני מרכיבים מובדלים היטב, בין מצד טבעם, בין מצד אמצעיהם ובין מצד מטרותיהם: מדיניות ומוסר. אמנם אין ספק שהיהדות אחת היא, אין ספק שמדיניותה מתחברת באלפי צורות למוסרה, לפעמים שואלת ממנו את לשונו, ולפעמים מאמצת את הדרו וגודלו. אין גם ספק שמוסרה משתרל ליצור לא רק אזרחים טובים של ירושלים של מעלה, אלא גם אזרחים טובים, ישראלים טובים, אזרחים טובים של ירושלים של מטה... אבל באותה מדה שיהיה זה חוסר זהירות להפריד הלכה למעשה ביניהם, בירושלים, באותה מידה יהיה זה עוול לזהותם תוך עיון תיאורטי, ...האם מדיניות טהורה וישרה ככל שתהיה, תוכל להתחרות עם המוסר הפשוט? כלום יכולה אומה להביץ את חובותיה בדרך שהפרט מבין את חובותיו? והאם נוכל אי פעם להמיר בהצלחה את המשפט הבינלאומי ב"חוקריו של יש"ו הנצרי" (שם חיבור של סלברור). אני מאמין, שישנה כאן אמת ברורה מאליה, וממנה אציג רק דוגמא אחת. מהילת עוונות היא תכונה, שעל ידה נראית הנצרות מתנשאת לפסגה בלתי ידועה עד אז. ינסו נא ליישמה במישור הבינלאומי. יציעו נא ללאומים לאמץ עקרונות שפלות הרוח, הסובלנות, הסבלנות, אורך רוח, שכה נפוצים בכתבי האוואנגליון. יעזו נא מישהו לבקש מן האומות לתת למכיהם לחי, לספוג יריקות, לעבור על מידותיהן ולגמול במעשי חסד לכל החירופים היותר אכזריים, ולכל הפגיעות היותר רצחניות, ונראה האם תוכל אומה להמשיך להתקיים עם חוקה מסוג זה, והאם התוצאה המיידית הבלתי נמנעת לא תהיה פלישה, כיבוש, שיעבוד והשמדה. לא! אם אומה צריכה להתקיים, אם יש לממשלה זכות קיום, אם המושג לאומיות אינו ריק מתוכן, אזי האוואנגליון, המוסר האוואנגלי, לא יהיה החוקה הבינלאומית. ולמה? משום שלאומה יש פחות חובות מוסריות מאשר לפרט, ומפני שהחובות המוסריות פוחות ככל שהאוכלוסיה גדלה. יש פחות חובות מוסריות על המשפחה מאשר על היחיד, פחות על העיר מאשר על המשפחה, פחות על המדינה מאשר על העיר, ופחות על האנושות בכלליותה מאשר על כל אחת ממדינות העולם בפרט. כל אחד ממרכיבים אלו מתחייב כניעה והקרבה רק כלפי סמכות המתנשאת מעליו. לאנושות, למשל, יש חובות רק כלפי שמים. רק לה' היא חייבת להיכנע, ורק מלפניו היא חייבת לבטל האינטרסים שלה. אם נסכים שיש לאומה זכות קיום, חובותיה הן דווקא לא לשמור על מוסר פרטי, לפחות בהשלכותיו הקיצוניות. מדינת ישראל היתה מדינה כפופה לאותן הדרישות להן כפופה כל מדינה. יתר על כן למרות שבורות, אי צדק, וברבריות, הקיפו אותה, וזה היה רצון אלהי, קיומה היה קשור קשר בל ינתק לאינטרסים הנישאים ביותר, הקדושים ביותר, וליעודים הדתיים של האנושות כולה. כלום יש מקום להיות מופתע בראותנו את מחוקקה מכתוב הנחיות חיוניות לפוליטיקה נבונה, מגביל ומסיוג את גמילות החסד האוניברסאלית, וזוה מעניק לה ערובה חיונית לקיומה? ללא צעדים אלו, כל גבורת ה' לא היתה מונעת מעם ישראל השמדה מהירה ובלתי נמנעת.

הנצרות עצמה הבינה זאת היטב. היא הרגישה מהר שעל פי המוסר שהיא מטיפה לכל העולם אין מקום ללאומים שונים, או ליהדות גדולות במשפחה האנושית. לכן, מראשיתה הציעה ליהודים ביד אחת את מוסרה החדש, ובשניה הצביעה על בית המקדש, האכול באש, בו ה' ועמו, דת ומדינה, בחרו כסאם

המרומם, שממנו לא נשאר אפילו "אבן על אבן" לעדות קיומו בעבר. לכן, בצד מוסרה הסגפני, הציבה את "מלכותה הסגפנית", אם אפשר להתבטא כך. במשיחיותה, הכל כולה מופשטת, הציעה לחבריה, את החירות הרוחנית במקום החירות הפוליטית, תוך התנכרות למאבק, למאמצים, לקרבנות שקומץ יהודים הקדיש מול הרומאים במשבר הגדול של מדינת ישראל. הנוצרים שפרשו לפלה (Pella) ראו בנפילת ירושלים ובית המקדש, את מפלת השלטון העולמי של החוקה, שאת רישומה רצו למחוק מלכות בני האדם. ואומה, אומה גדולה, התחילה לשלם בגלותה את המס הראשון למוסר האוואנגליין", (תרגום חופשי של הכותב).

אחרי קטע זה, אין להוסיף. בעיותינו ושאלותינו היום אינן אלא מהדורה חדשה של בעיות ושאלות שעלו כבר בעבר, והכל כמאמרו של החכם מכל האדם "אין כל חדש תחת השמש". ועוד, "אל תהי חסיד הרבה". נסיים רק בוידוי, אינני חושב שהצלחתי יותר מאשר לנגוע בקצה המטה בבעיית המוסר בשעת המלחמה. ספרים שלמים לא יספיקו לכך. נודה לתקופתנו המעמידה לפנינו אתגרים חדשים, שזמן רב כבר נשכחו מאתנו מפאת גלותנו הממושכה. לו רק נצליח לעורר תגובות ודיונים תורניים ואמיתיים, המבוססים על נאמנות למקורותינו, במקום על רגשותיו של יהודי נרדף, מושפל ונכנע, הסובל מרגש נחיתות כלפי הגויים, ומנסה להתגבר בהראותו את יושר כבוד מלכותו וממשלתו, אזי הצלחנו לצאת מעט מן המעט מגלותנו הרוחנית, והיה זה שברנו.